

האם התאסלם רמב"ם למראית-עין?

תקציר

פרופ' מנחם בן ששון, איש האוניברסיטה העברית בירושלים, טען בכנס מסוים, כי "הרמב"ם לא קידש שם שמים, אלא, כנראה, שהוא התאסלם למראית-עין".

בתגובה – הרינו מביעים השקפות אחרות לסתירת תאוריה זו. בין היתר, מבוססים דברינו על מקורות אסלאמיים, הטוענים כי גם אם לעתים מכנים את הרמב"ם מוסלמי, הרי אין הכוונה, שהוא התאסלם במובן הדתי של המילה; הכוונה היא להגיש, שאימץ תרבות ערבית.

פרופ' מנחם בן-ששון, איש האוניברסיטה העברית בירושלים, השמיע הרצאה בסוגיה הנ"ל בכנס על הרמב"ם שהתקיים לאחרונה. בהרצאה זו הוא הביא מקורות שונים, יהודיים וערביים, הדנים בשאלה: האם הרמב"ם התאסלם עם התגברות הלחץ הדתי מצד תנועה אסלאמית קיצונית, אלמונית, שהשתלטה על ספרד ועל צפון-אפריקה במחצית המאה השנים-עשרה? את הרצאתו חתם פרופ' בן-ששון במלים: "הרמב"ם לא קידש שם שמים, אלא, כנראה, שהוא התאסלם למראית עין".

בדיקתי, שהסתמכה בעיקר על מקורות ערביים, הביאתני למסקנה מנוגדת לזו של פרופ' בן-ששון, כפי שאפרט להלן:

1. פרופ' בן-ששון מזכיר שתי עדויות של מוסלמים – להוכחת 'התאסלמותו' של הרמב"ם:

1.1. עדות, הקובעת, שכהוכחה להתאסלמותו – התפלל הרמב"ם את תפילת 'את-תראויח', המתבצעת במהלך חודש רמדאן (אגב, כך נקראת התפילה, ולא כפי שגרס פרופ' בן-ששון).

על-כך ניתן להשיב, שתפילה זו אינה אלא מערכת של כריעות והשתחויות, שמצד עצמן אינן מבטאות שום סממן אסלאמי. בקשר לכך אעיר, שהרמב"ם גרס בכתביו, כי התפילה ביהדות צריכה להתבצע, בין היתר, על-ידי כריעות והשתחויות, ובלשונו:

שמונה דברים צריך המתפלל להיזהר בהן ולעשותן, ואלו הן:

עמידה... וכריעה והשתחויה¹;

השתחויה – כיצד?... ישב לארץ ונופל על פניו ארצה ומתחנן בכל התחנונים שירצה. **כריעה**, האמורה בכל מקום, על ברכיים.

מילות מפתח: משה בן מימון, התאסלמות, שמד, יהודי, זידאן.

1. משה בן מימון, **משנה תורה**, הל' תפילה, פ"ה א.

קידה על אַפִּים.

השתחוויה – זה פישוט ידיים ורגליים, עד שנמצא מוטל על פניו ארצה.²

אציין עוד, כי בנו של הרמב"ם, ר' אברהם, עסק רבות בשאלת הצורך ללוות את התפילה במערכת של כריעות והשתחויות, וזאת – בספרו הכתוב בערבית-יהודית **כפאית אלעאבדין**.³

1.2. פרופ' בן-ששון מביא מעשה, שעל-פיו רכש הרמב"ם בית בדמשק, וביקש מהמוכר, שירשום בכתב המכירה תאריך מוקדם במספר שנים לעומת התאריך האמיתי של העסקה. פרופ' בן-ששון מקשר מעשה זה עם שאיפתו של הרמב"ם להכחיש בפני מוסלמים, אם יטענו נגדו, כי הוא התאסלם בהיותו בצפון-אפריקה, שהרי באותה עת – כך יוכל הוא לטעון – הוא היה בדמשק.

דעתי היא, כי לא בלתי-אפשרי, שהרמב"ם אכן ביקש בכך להקל על עצמו במקרה של התמודדות דתית (או משפטית) מול מאן דהוא, שהיה לו עמו דין ודברים, אך אין מעשה זה מעיד בהכרח, כי בשלב כלשהו אכן הרמב"ם התאסלם.

2. חלק גדול מדבריו של פרופ' בן-ששון מבוססים על מה שנכתב על-ידי בכיר בממשל המצרי, **ג'מאל אלדין אלקיפטי**, שהיה חובב-ספרים.⁴ בספרו **כתאב אלחַמַמַא** (ספר [תולדות] הרופאים). מדגיש החוקר הצרפתי, ר' בלאסר, כי "הספר הוא אוסף מזוין, שמחברו הצטיין בבערותו, ועל-כן יש להתייחס אליו בזהירות".
לגופו של עניין – אעיר:

2.1. אלקיפטי פותח את התייחסותו לרמב"ם – בהגדירו אותו **כ'אסראילי... יהודי אלנחלה'** (ישראל... בן הדת היהודית). אלקיפטי זה, שהיה מוסלמי אדוק, בוודאי לא היה מגדיר את הרמב"ם בכינויים **'יהודי... ישראילי'**, אם אכן הוא התאסלם.

2.2. בהמשך מתייחס אלקיפטי ל'התאסלמות' הרמב"ם:

הוא כותב: "פֶּאֶטְהֶרְ אֵלֵאסְלָאֵם וְאֶסְרְ אֶלְכַפֵּר... אֶלְתֵּזֵם בְּגִזְאִיֶּאֱתָה מִן אֶלְקֶרֶאָה וְאֶלְצֶלָאָה (=הפגין אסלאם כלפי חוץ, הסתיר את היותו כופר, והתחייב בקריאה [=קריאת קוראן] ובתפילה)".

חשיבות המשפט הנ"ל של אלקיפטי היא לא במה שנאמר בו, אלא דווקא במה שלא נאמר בו: לא נאמר כאן, שהוא אמר את ה'יעדותי' 'שֶהֶאֱדָה', המבטאת תהליך התאסלמות, והקובעת, כי 'אין אלוהים מבלעדי אללה, ומוחמד – שליח אללה' (לא אֶלָּאָה אֶלָּא אללה ומוחמד רְסוּל אללה); אין כאן אמירה, שהוא נהג להתפלל במסגד, או שעלה לרגל למכה (חאג'י) וכד'. נאמר בו, שהוא התחייב לקרוא קוראן ולהתפלל.

למיטב ידיעתי והבנתי, אין איסור על יהודי לקרוא קוראן, וכפי שהסברתי לעיל: התפילה היהודית, אליבא דרמב"ם (ובנו) – בהסתמכם על דברי קדמונינו במקרא, במשנה ובתלמודים – מחייבת כריעות והשתחויות, כתפילת המוסלמים.

2. משה בן מימון (שם), יג.

3. הוא ספר **המספיק לעובדי השם**, מהדורת נ' דנה, רמת-גן תשמ"ט.

4. כך הוא נקרא ולא "אבן אלקיפטי".

- 2.3. במהלך הרצאתו מזכיר פרופ' בן-ששון אמירה של הרמב"ם: "...ניצלתי מן השמד..."
דומני, שאמירה זו מעידה כאלף עדים על כך שהרמב"ם, כפשוטו, ניצל מן השמד, כלומר, השמד לא פגע בו, ולא כפי שניתן, לכאורה, להבין מדברי פרופ' בן-ששון, כי יש כאן רמז להתאסלמותו.
- 2.4. יתר על-כן, על פי ההלכה המוסלמית (ה'שְׁרִיעָה') 'מצוות צריכות כוונה' (אֵן אֲלֵאֵמָא באלניאט), באופן שגם אם נרחיק לכת ונאמר, שהרמב"ם אכן נאלץ לבצע אקט כלשהו שמבטא התאסלמות, הנה אין לכך ערך בגלל העדר כוונת-לב מצדו. בכך צדק עבד אלקאדי ממצרים, שהגן על הרמב"ם מפני האשמה שהוא התאסלם – בדחותו את טענת עבד אלערב אבן מעישה, שטען כי הרמב"ם התאסלם בהיותו בצפון-אפריקה, בקובעו 'אין אונס בדת'.⁵
- 2.5. בהמשך לאמור לעיל – אוסיף, כי על-פי האסלאם, מוסלמי, הנוטש את דתו, מכונה 'מוֹרְתֵדִי', קרי, מומר, שִׁמְצוּוּהָ להחזירו בכוח לאסלאם, ואם ימאן – מותר לרוצחו נפש. בכל המקורות הערביים האסלאמיים שעיינתי בהם (למעלה מעשרה מקורות) – מוגדר הרמב"ם בקביעות כיהודי. נכון, שיש מקורות אחדים, המעלים (בהיסוס רב) את שאלת התאסלמותו (מאונס) של הרמב"ם, אך שום מקור ממקורות אלה אינו מכנה את הרמב"ם בכינוי 'מורתדי'. הוא הדין באשר לדמויות חשובות בעולם האסלאמי דאז, שלא זו בלבד שלא הסתייגו מרמב"ם, אלא הם קירבוהו אליהם, כיבדוהו והוקירוהו – מתוך ידיעה ברורה, שהוא 'יֶאֱיֵס אֲלֵיהוּד' (מנהיג היהודים), ולא 'מורתדי'.
- 2.6. להשלמת התמונה אביא כאן את דבריו של פרופ' שלמה-זלמן הבלין שאמר, בזיקה להתייחסות אלקיפטי לרמב"ם: "...הידיעה אצל אלקיפטי על התאסלמותו של הרמב"ם – זכתה לניתוח היסטורי וספרותי נרחב, שהוכיח את ביטולה".⁶

5. לא אֶכְרָאָהּ פי אד-דין (קוראן 2: 256).

6. ש"ז הבלין, 'משה בן מימון', האנציקלופדיה העברית, כד, עמ' 538; H. A. Davidson, *Moses Maimonides: The man and his works*, Oxford 2005, pp. 17-28; J. Kraemer, *Maimonides: The life and world of one of civilization's greatest minds*, New York 2008, pp. 116-124.

